

A JAPÁN TORNATANÁR

Ez volt Fábri Zoltán, a világhírű rendező filmgyári ragadványneve. Ha hinni lehet a filmgyári pletykáknak, Bacsó Pétertől származik az elnevezés. A tornatanárt még meg lehet magyarázni. Fábri szigorú ember hírében állt világléteében. De miért lenne japán? Rejtély. Talán a komolysága miatt. Nyakkendő rendező volt. Egy róla készült otthoni, családi fotón is nyakkendőt viselt. Ez nem csak öltözködési stílusát, hanem lelki és alkotói tartását is jelezte. Szemüveges volt, de sosem hordott divatos kereteket. Mindig hagyományos, vagy inkább divatjamúlt szemüvegekben járt. Azaz konzervatív volt. Nem csupán a megjelenésében, a filmjeiben is. Mesélik róla, hogy a forgatás reggelén mindig kész aznapi tervrajzokkal érkezett. Minden le volt rajzolva a forgatókönyvben. Hol áll a kamera? Hol állnak a színészek? A mérnöki haditervektől eltérni nemigen lehetett. De ez a konzervativizmus örökbecsű darabokkal ajándékozta meg a magyar és az egyetemes filmtörténetet.

A nemzetközi filmes szakma 1956-ban ismerte meg a nevét. A cannes-i fesztiválon bemutatták harmadik játékfilmjét, a *Körhintát*. Nagy közönség sikert aratott a falusi Rómeó és Júlia történet. Különösen a főszerepben bemutatkozó Töröcsik Mari játéka ragadtatta el a nézőket. Egy lázadó szerelmes film a vasfüggöny mögül. Egy ifjú francia kritikus szerint ennek a filmnek kellett volna kapnia a fesztivál nagydíját. A kritikust úgy hívták: François Truffaut – a francia új hullám későbbi nagysága. A fesztivál zsűrije mégsem díjazta a filmet.

A magyar kritikusok is szeretnek szavazgatni. Időről időre kijelölik a legjobb tizenkét magyar játékfilmet. Fábri volt az egyetlen rendező, aki 1968-ban és 2000-ben is két-két művével szerepelt a rangsorban. A *Körhinta* mellett a *Hannibál tanár úr* a másik, amely megőrizte helyét. Ezt a filmet az '56-os forradalom kitörése előtti héten mutatták be Budapesten. A díszelőadáson ott ült Nagy Imre, a forradalom leendő miniszterelnöke. És a törvénytelenül kivégzett – azaz meggyilkolt – kommunista vezető, Rajk László újratemetéséről készített híradót vetítették kísérőműsor gyanánt.

A *Hannibál...* valóban forradalmi film – ma is. Egy jelentéktelen külsejű középiskolai tanár lázadása a tudomány terén. Állít valamit, amibe a politika beleköt. Hajsza indul ellene, de ő veszi magának a bátorságot, és megjelenik az ellene szervezett tömegtüntetésen. Áldozatául esik az ellenszemből váratlanul lelkesedéssé fokozódó hisztériának. A film örökérvényű mondanivalója minden időben érvényes: embertelen az a kor, amelyben a polgároknak hőssé kell válniuk, hogy megőrizhessék önbecsülésüket. (Ez az alapeszme Fábri több filmjében visszatér, szinte mániás következetességgel ismételt üzenete lesz alkotásainak.)

A korábban elmaradt cannes-i kitüntetésért kárpótolhatta az 1957-es Karlovy Vary-i fesztivál első számú nagydíja. Idehaza újra felfedezték a filmet. A *Hannibál tanár úr* a felkelés, a harcok és a megtorlás miatt csak jó egy évvel később foglalta el helyét a magyar filmek dicsőséglistáján. Azóta is őrzi ezt az előkelő pozíciót. Üzenete máig érvényes. Kisemberi lázadások és helytállások mindig akadnak. Politikai hisztériák és véresszájú szítókik sem szűntek meg létezni. Egy aktuális dráma, egy felejthetetlen színészi alakítás (Szabó Ernő a címszerepben) tükrében. Az évről évre újabb filmmel előálló rendező 1961-ben forgatott ismét olyan művet, amelyikre felfigyelt a világ. Olyannyira felfigyelt, hogy a valóban megtörtént eseményekre alapuló történetet más országokban is megfilmesítették. A *Két félidő a pokolban* egy munkaszolgálatos fogolytáborban játszódik a második világháború idején. A fogva tartottak között akad egy korábban nagy hírű focista. A tábor vezetői Hitler születésnapján meccset szerveznek a német katonák és a foglyok között. A magyarok hősiess helytállása végül az életükbe kerül. (Évekkel később John Huston a labdarúgó világsztár Pelé főszereplésével forgatott újabb filmet ebből a történetből *Menekülés a győzelembe* [*Escape to Victory*, 1981] címen.)

Fábri Zoltán 1965-ben fejezte be leghíresebb filmjét, a *Húsz órát*. A négy szegény paraszt 1945 utáni sorsát követő alkotás egy riportregény alapján készült. A nagy drámai erejű, remek színészi alakításokkal teli film húsz év történetét meséli el, benne az ötvenes évek terrorja és az 1956-os forradalom tragikus eseményeivel. A *Húsz óra* Magyarországon számtalan filmes díjban részesült. A nemzetközi hírnév is újra szárnyára kapta a rendezőt. A legnagyobb külföldi elismerés az 1965-ös moszkvai fesztivál nagydíja és a FIPRESCI (a nemzetközi filmes újságírók szövetsége) oklevele volt.

Minden magas csúcs után jöhet egy mélypont. Fábri következő művének témája a magyarországi zsidóüldözés. Az *Utószezon* megint egy regény alapján forgatta. Hatvanas éveikben járó idős urak megviccelik egy társukat, de a tréfa komolyra fordul. A kollektív lelkiismeret-vizsgálat során kiderül, hogy az illető személy nem egészen ártatlan. Egy zsidó származású házaspár deportálása és halála szárad a lelkén. A történet kiindulópontja – idős urak bírósági játéka – sokban emlékeztetett Dürrenmatt svájci író egyik kisregényének alapötletére. Ezt is Fábri szemére vetették, de a nagyobb botrány az 1967-es velencei filmfesztiválon tört ki. Ott az *Utószezon* magyar versenyfilm volt 1967-ben. A film témáját sokan méltányolták, kisebb díjakat is kapott. Ám az egyik zsűritag, az akkor már világhírű Susan Sontag amerikai író és esszéista a sajtóban adott hangot a film főszerepét játszó Páger Antallal szembeni fenntartásainak. Páger ugyanis 1944-ben szakmai szereplésével legitímálta a szélsőjobboldali magyar politikai rendet. A második világháború befejezése előtt emigrált hazájából. (Csak 1956-ban tért vissza, és lett lassacskán újra elismert nagy színésszé.) Susan Sontag ezt tette szóvá akkor és ott Velencében. A korabeli magyar tömegtájékoztató ezt elhallgatta. A politikai élet irányítói jobbnak látták titokban tartani ezt a kisebb-fajta botrányt.

Fábri mindenestre nem zavarta különösebben az ügy. Már a következő évben belekezdett az egyik legsikeresebb magyar regény filmváltozatának forgatásába. Molnár Ferenc, a világhírű drámaíró a 20. század elején írt egy ifjúsági regényt, amely a mai napig népszerű. A *Pál utcai fiúkat* számtalan nyelvre lefordították. A gyerekek között játszódó történet örökérvényű igazságokat hordoz: a becsület, a kitartás, a hűség, a lovagiasság eszményét. Talán ezért olyan népszerű ma is, hogy például az olasz televíziósok folytatásos filmet csináltak belőle.

A magyar változat koprodukcióban készült. Angol gyerekszínészek játszották a főszerepeket. Részben ennek is köszönhetően a filmet jelölték Oscarra a legjobb nem angol nyelvű alkotás kategóriájában. Ha ezt a rangos elismerést nem is szerezte meg, de különféle ifjúsági fesztiválokon (Teherán, Moszkva) díjazták a regény erkölcsi üzenetét híven őrző, színvonalas adaptációt.

Messziről nézve úgy látszik, hogy Fábri pályafutása ezt követően kikerült a nemzetközi érdeklődés előteréből. Még 1969-ben elkészítette a híres Örkény-dráma, az európai színpadokon forró sikert arató *Tóték* filmváltozatát *Isten hozta, Örnagy úr!* címmel. A második világháború idején egy kis hegyi faluban játszódó történet a háborús paranoia és az alattvalói lelkület nagy összecsapása. A lázító hatású színdarab, és ennek nyomán a filmváltozat is, azt mutatta meg, hogy mégsem lehet bármit megtenni az emberekkel. Latinovits Zoltán, a tragikus sorsú nagy színész játszotta ennek a filmnek a főszerepét, aki még egy nagy alakítást produkált Fábrinál. Néhány évvel később, 1976-ban eljátszott egy sátáni alakot *Az ötödik pecsét* című, húsbavágó erkölcsi kérdéseket boncolgató regényadaptációban. A rabszolgasorsot vagy a zsarnokét választja-e az ember? Az életösztön vagy az önbecsülés a nagyobb erő? Ezt a művét is díjazták a következő évben a moszkvai fesztiválon.

Fábri Zoltán rendezői pályafutása továbbra is a magyar irodalom jegyében zajlott. Kortársi, azaz 20. századi magyar írók ismert és népszerű regényei alapján készítette filmjeit. Színvonalas az írói névsor, a megfilmesített szerzők köre: Kaffka Margit, Déry Tibor, Örkény István, Bodor Ádám, Sánta Ferenc, Balázs József, Karinthy Ferenc. Utolsó filmje, az 1984-ben bemutatott *Gyertek el a névnapomra* befejezése után tudatosan hagyott föl a rendezéssel. Visszavonult a pályától, s attól kezdve csak a festéssel foglalkozott. Korábban is rajzolt és festett, színházi előadások díszlettervezője volt. Színésznek sem volt utolsó: Bacsó Péter tíz évre betiltott *A tanú* című filmjében ő alakította a mártírsorsú kommunista szerepét. Bacsó azért osztotta rá, mert szerinte csak egy civil, azaz egy nem színész tudta hitelesen megjeleníteni a koncepció per áldozatául esett miniszter figuráját.

Univerzális művész volt. Huszonegy egész estét betöltő játékfilmet rendezett, vagy ha egy moziban is bemutatót tévéfilmjét is számítjuk, huszonkettőt. Sőt, lenne egy huszonharmadik is: az ötvenes évek sematikus időszakában közreműködött a *Gyarmat a föld alatt* rendezésében; ma már azonban megállapíthatatlan, hogy mekkora szerepe volt a forgatás során.

Fábri Zoltán munkái a magyar filmtörténet örökbecsű részét képezik. Már életében klasszikussá vált. Cannes, Karlovy Vary, Moszkva, Velence – tágabban az egész filmes világ becsülte, tisztelte. Lehet, ha Amerikában születik, ma Hollywood nagyjai között tartják számon.